

УДК 323(477)

Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку

Світлана Бойко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та медичного менеджменту
Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті автор робить спробу дослідження політичного лідерства на ґрунті українських перетворень у перехідному стані від авторитаризму до демократії. Український досвід показує наявність суттєвих особливостей у становленні, формуванні і розвитку політичного лідерства як інституції громадянського суспільства у використанні механізмів політичного керівництва.

Ключові слова: еліта, політичне лідерство, концепція, дослідження.

In the article the author attempts to study the political leadership on the basis of Ukrainian reforms in transition from authoritarianism to democracy. Ukrainian experience shows the presence of significant features in the formation, the formation and development of political leadership as an institution of civil society in the mechanisms of political leadership.

Keywords: elite political leadership, concept, study.

Лідерство присутнє там, де є влада, організація і люди. Не можна стати лідером в ізольованому від інших середовищі.

Слово «лідер» (англ. leader) означає «ведучий», а це передбачає існування «ведених» [18, с. 245]. Всередині еліти окремі її представники відрізняються від інших явно більшим впливом на суспільство і своїх колег. Виникає необхідність визначення відмінних властивостей лідера, які можна подати в такому визначенні: лідер є особа, яка здійснює постійний і вирішальний вплив на суспільство, державу чи організацію. В цій дефініції

наведені три масштаби впливу лідера. Інші ступені впливу на навколишнє мікро- і макросоціальне середовище не роблять особу лідером.

Політичне лідерство – одна з центральних проблем політології, безпосередньо пов'язаних із характером і якістю політичної влади, конкретним способом її структурування та легітимації. Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, в нашій державі лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вибирає відповідно типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт і нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються важливі функції, як-то стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від ефективності його діяльності залежить не лише якість політичної влади, а і в цілому суспільний прогрес.

Політичне лідерство завжди означає вплив на інших людей, причому цей вплив особливий: він є постійним і здійснюється на всю групу, організацію, суспільство; він є пріоритетним, оскільки характеризується односпрямованістю – від лідера до членів групи; він спирається не лише на пряме застосування сили, а перш за все на авторитет. Диктатор, який спирається лише на силу, – це не лідер, так само як і керівник державного рівня, який втрачає свій вплив за вказаними параметрами. Вплив генсека М. Горбачова почав різко падати після подій у Прибалтиці в 1989 р., хоча він продовжував вірити у свою харизму. Лідерство президента Росії Б. Єльцина наприкінці другого терміну президентства обмежувалось в основному стінами Кремля, а президент Білорусі О. Лукашенко, незважаючи на опозиційні настрої в столиці, мав міцну підтримку в «глибинці» [13, с. 165].

Великого значення проблемі політичного лідерства надавали мислителі різних історичних епох, такі, як Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Р. Емерсон, Ф. Ніцше, Г. Тард та ін. Хоча вони вкладали неоднаковий зміст у це поняття. Так, Н. Макіавеллі вважав політичним лідером володаря, котрий заради збереження свого панування і підтримки суспільного порядку не гребує ніякими засобами, навіть аморальними. Т. Карлейль і Р. Емерсон були певні, що у видатних особистостях найповніше виявляється божественне провидіння й творче начало в історії. Оригінальну теорію, суть якої полягала в необхідності цілеспрямованого створення найвищого біологічного типу людини-лідера («надлюдини»), висунув Ф. Ніцше. Значний вплив на сучасне розуміння політичного лідерства справили погляди Г. Тарда. Він намагався довести, що основним законом соціального життя є дотримання масами стереотипів поведінки політичного лідера. Єдиним джерелом прогресу суспільства є, на його думку, відкриття, зроблені ініціативними й непересічними особистостями.

У Новий час глибокі думки про роль видатних особистостей в історії висловлені Г. Гегелем. Він вважав, що цілі, які переслідують великі люди і яким вони віддають свою пристрасть, містять момент всезагального. Історичні особистості – це люди, в яких втілені цілі діалектичних переходів, які повинні мати місце в їх час [5, с. 83].

У сучасній західній політології висунуто кілька концепцій політичного лідерства. Найбільш відомі – це так звані теорія рис лідерства, ситуаційна теорія лідерства, теорія визначаючої ролі послідовників, а також синтетичні підходи до розгляду лідерства.

Протягом тривалого часу проблема політичного лідерства була практично виключена з поля зору наших суспільствознавців, що робить для нас особливо цікавими праці відомих зарубіжних авторів з даної проблематики.

Однією з них є книга Роберта Такера «Політична культура і лідерство в Радянській Росії. Від Леніна до Горбачова». Її автор – представник так званого ліберально-демократичного напрямку американської радянології, почесний професор Принстонського університету, президент Американської асоціації слов'янознавства. Р. Такер розділяє діяльність лідера на три взаємопов'язані фази-функції. Перша – це діагностична функція: лідери визначають ситуацію, ставлять їй «діагноз»; друга – пропонування: вони (лідери) пропонують політику, тобто напрям дії в інтересах групи, яка буде вирішувати проблемну ситуацію; третя – мобілізуюча: лідери повинні добитися підтримки групою даного ними визначення її становища і запропонованого плану дій. Усі ці функції притаманні як лідерам, що відносяться до встановлених (конституційованих) форм, так і до лідерів суспільно-політичних рухів [21, 21].

Кожна історична епоха потребує й народжує свого лідера.

Цілісне уявлення про політичне лідерство в Україні (його генезис і динаміку) формується шляхом дослідження політичних теорій та практик, і вивченням сукупності цивілізаційних та культурних чинників. Свого роду етапом у цьому поступі став вихід друком у 2002–2003 роках колективної шеститомної фундаментальної праці «Політична історія України. XX століття» [15, с. 67]. Дослідження вирізняє сукупну цілісність аналізу суспільно-політичних процесів в Україні з кінця XIX і до початку XXI століття, де значну увагу приділено дії суб'єктивних чинників політичного розвитку, зокрема радянського часу. Автори розглядають також підходи до інтерпретації політичного лідерства.

Політичне лідерство можна розглядати і крізь призму правлячої еліти. Керівну еліту України в останні десятиліття до розпаду СРСР описано і проаналізовано В. Литвином [11, с. 51].

За сім десятиріч була створена керівна верства, правляча еліта. На зміну їй після серпня 1991 року в Україні, як і в інших державах СНД, приходить нова правляча еліта, яка називає себе демократичною.

Закономірно постає питання: чим вона відрізняється від старої і що у них спільного?

Відомо, що нова еліта виступала у виборчих кампаніях з гострою критикою корумпованості партократії, бюрократизму, штучного роздування штатів управлінців. Але коли сама перемогла (на республіканському, обласному, міському, районному рівнях), виявилось, що роздуті штати управлінців вона не скоротила, а, навпаки, значно розширила. Частина нової еліти використовує своє службове становище для збагачення, вступаючи, зокрема, в ринкові структури.

Жорстка економічна політика, що супроводжується зубожінням широких верств населення, хабарництвом, використанням службового становища в корисливих цілях, компрометує в очах народу і молоду демократію. Слід відзначити, що багато західних політологів, застерігаючи проти різкої зміни еліт, використовує такий аргумент: стара еліта вже мала привілеї, перш за все майнові, нова ж представляє ті верстви населення, які обділені ними, роками відчували свою защемленість, а тому, перемігши, нова еліта прагне «взяти своє», відірвати жирний кусень від пирога влади, і, значить, нова еліта обійдеться суспільству дорожче, ніж стара. Ось чому так важливо, щоб «привілеї», необхідні для виконання влади, були оформлені законодавчо, доведені до відома громадськості, як, скажімо, в США. А разом з ними суворо дотримувались також правові та моральні обмеження для представників влади. Для вирішення вищеназаних проблем лідер держави в повній мірі може використати всі інститути демократії.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років в Україні почався новий етап демократизації й розмежування політичних сил. Почалось створення політичних партій, суспільних рухів і масових організацій.

Дослідження політичного лідерства на ґрунті українських перетворень у перехідному стані від авторитаризму до демократії потребує вивчення участі у цих суспільно-політичних процесах різних політичних сил та готовності їх лідерів продукувати слідування демократичним і загальнолюдським цінностям. Варто наголосити, що накопичений досвід, і насамперед український, показує наявність суттєвих особливостей у становленні, формуванні і розвитку політичного лідерства як інституції громадянського суспільства у використанні механізмів політичного керівництва.

Історичний досвід, зокрема України, свідчить, що політичне лідерство є не лише впливовим чинником національного соціального та культурного розвитку, а й основою духовної безпеки людини й суспільства. Його можливості зберігати й утверджувати саме смислові координати державної системи, формувати сприйняття і образ держави у світі дають змогу розглядати політичне лідерство не лише як впливовий професійний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої і

зовнішньої політики, важливу умову успішного розвитку української політичної нації.

Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. В недавньому минулому не було справжньої політичної боротьби і не було попиту на політичних лідерів. Наше сьогодні підтверджує, що в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, рухів, організацій, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Різко зріс попит на політичних лідерів. І в силу тих же вищезгаданих умов у ролі лідерів іноді опиняються «політкустари» з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури.

В Україні змішана форма правління і лідер країни не поєднує у своїй особі функції президента і прем'єра, в країні немає партії, яка б однозначно претендувала на лідерство, а політична система функціонує в змішаному режимі, який «вбирає» в себе риси шести-семи режимів. У суспільстві повільно і болісно утверджується національно-державна ідеологія.

В державі є політичні сили, які виступають за федералізацію країни, при цьому роблять наголос на специфіці регіонів. Значна частина законодавців прагне реалізувати ідею «слов'янської федерації». В суспільстві превалюють відносини конфлікту в усіх його проявах, консенсусний розвиток є постійною мрією політиків центристського напрямку. У зв'язку з цим виникає закономірне питання про тип політичного лідера (лідерства), здатного в його конкретному втіленні стати гарантом творчого входження країни в «русло нормальної життєдіяльності».

Цей тип в окремих рисах наведений у раніше розглянутих класифікаціях і різновидах лідерства, але реалії країни вимагають конкретизації і виведення такого типу із сукупності кон'юнктурних чинників. В умовах гетерогенної політичної культури та ідеолого-ціннісної поляризації можлива поява таких лідерів – формальних і неформальних:

- «державник», орієнтований на національно-державні цінності, відстоює «кольори» республіки в міждержавному просторі і створює передумови для нормальної взаємодії «громадянське суспільство-держава»;

- «інтегратор» – антипод «державника», вбачає у створенні «слов'янської федерації» оптимум інтегрального зв'язку трьох слов'янських народів, є досить ефективним як керівник, але досить далекий від ідеології національно-суверенного державного будівництва;

- «миротворець» – лідер, який виходить у внутрішній політиці з необхідності досягнення макроконсенсусу, але через обмеженість у ресурсах здатний досягти своєї мети лише в незначному соціальному просторі, на рівні галузей, груп і колективів (цей тип дуже близький до типу «пожежника» за типологією М. Херманн);

- «жорсткий адміністратор» – володіє апробованою технологією адміністрування; його рішення не обговорюється, але він не сприймається як диктатор, оскільки діє в межах закону; в суспільстві цінується його адміністративний педантизм і особиста захопленість конкретикою управління;

- «молодий радикал» виражає настрої та інтереси молоді і частини дорослого населення, настроєний на рішучі зрушення в окремих ланках політико-економічного механізму країни, але не прагне докорінних змін усіх політичних та економічних структур;

- «обережний прагматик» – за багатьма критеріями є протилежністю «молодому радикалу», але більш ефективний за рядом показників, зокрема «за обсягом втручання» у сфери, що модернізуються: він послідовно і комплексно впроваджує зважену політику, готує ґрунт для наступних реформ; це лідер «проміжний», але необхідний;

- «реформатор» – лідер, який синтезує в собі позитивні якості націонал-радикала, адміністратора і прагматика; це вищий тип лідерства в «проблемній» країні; він зазнає менше нападів з боку опонентів – і «лівих», і «правих»; за методологією політичної дії він є центристом і йде на ситуаційне блокування з усіма «силами», які зацікавлені в стабільності суспільства; це соціал-демократичний тип лідера;

- «апологет соціалізму» має у своєму розпорядженні стабільних конститuentів і електорат, його суспільний ідеал є однозначним і не підлягає ніяким модифікаціям; на вербальному рівні він може жонглювати соціал-демократичними гаслами, але як лідер-служитель він жорстко «прив'язаний» до своїх виборців і своєї партії, тому його політичний діапазон обмежений, у нього вкрай вузький обрій співпраці з опонентами і нейтральними силами.

Така типологія не є умоглядною: згідно із законом відповідності типу політичного лідера рівню політичної соціалізації і політичної культури в Україні можуть з'явитись лідери такого типу.

Реалії вітчизняного політичного життя свідчать про сутнісну відмінність нинішнього стану політичних, морально-етичних, правових, конституційних, управлінських, структурних (не лідерських за механізмами функціонування) зв'язках і відносинах. Усе це позначається на рівні науково-теоретичної і практичної розробки досліджуваної проблеми в Україні. Ситуація, що склалася, пояснюється різними причинами. Головна серед них пов'язана з незацікавленістю правлячих еліт (як окремих осіб, так і владних органів, структур) у рівних, повноважних політичних опонентах. Наслідком є відсутність соціального замовлення інтегрованого, адекватного, якісно врівноваженого наукового підходу до вивчення зв'язків і дії механізмів інституції політичного лідерства та політичного керівництва, політичного лідерства та політичних еліт як важливих складових функціонування українського соціуму за демократичних умов.

Нехтування накопиченим досвідом викликає у політичній верхівці ілюзію можливості почати написання суспільно-політичного життя з чистої сторінки. При цьому боротьба переважно ведеться за обстоювання та визнання пріоритету інтересів, прав і свобод політичної дії між окремими політичними групами вітчизняних можновладців. Традиційні для українського суспільства риси – поступливість, терплячість, витривалість, виражене прагнення до гармонії, надійності – сприймаються й оцінюються як апатія до політичного життя. З огляду на це стають зрозумілими конфронтаційність, взаємна непоступливість і маргіальність тих, хто веде політичну боротьбу під час «спокійного» розвитку [20, с. 47].

Як наслідок, хронічна, перманентна незбалансованість у діях усіх гілок української влади. Кожна з них сприймається суспільством як сила, що нав'язує свої правила гри, свої уявлення про суспільний розвиток, свої моделі такого розвитку. В Україні поки що не розроблено не лише механізму, а й більш-менш дієвих засобів вчасного і цивілізованого впливу суспільства на уряд та парламент з метою здійснення плавних, органічних реформ і (тією чи іншою мірою), синхронного розв'язання соціальних проблем.

Політичний процес під час заміни у владі одних осіб іншими не здатен сам по собі до переродження. Тут діють системні чинники інституційного змісту. З них актуальними є три: зміна поколінь у політичній верхівці, стабілізація політичного й економічного життя, становлення громадянського суспільства в Україні. Як механізм політичне лідерство являє систему регулятивів діяльності політиків, яка забезпечує не тільки легальність дій, а й їх відповідність прийнятій у суспільстві системі духовних цінностей.

Місце та роль політичного лідера в Україні формулюється як «будь-який, незалежно від формального рангу, учасник політичного процесу, котрий прагне і здатен консолідувати зусилля оточуючих та активно впливати (в межах території міста, регіону, країни) на цей процес задля досягнення означених і висунутих цілей». Співпрацюючи і змагаючись один із одним, впливаючи один на одного, вони сприяють здійсненню контролю за діяльністю усіх владних інституцій (зокрема й вищих), залученню різноманітних груп суспільства до політичного процесу.

Сьогодні в Україні формується загальнонаціональна система політичного лідерства, що має базуватися на набутому політичному (соціокультурному) досвіді усіх попередніх епох, кожна з яких збагатила вітчизняну політичну історію. Зміна змісту та функцій політичного лідерства/керівництва, його моделі визначається динамікою суспільних перетворень і конкретною історичною ситуацією. Подальший розвиток України (не лише в політичній сфері) багато в чому залежить від побудови адекватної системи політичного лідерства, яка на сучасному етапі відповідала б нагальним потребам українського суспільства.

Сьогодні, як ніколи, все більше усвідомлюється необхідність моральної поведінки лідера в сфері політики. На перший план висувуються такі моральні якості, як совість, чесність і благородство. Для політичного лідера честь – це перш за все єдність слова і діла; благородство – це толерантність і повага до інакомислячих, у тому числі й до думки політичних опонентів.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, суспільному русі, масовій організації, чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію.

Деякі політологи вказують, що основні тенденції формування політичного лідерства в Україні це – інституціоналізація, професіоналізація, зменшення вірогідності появи в сучасних умовах видатних політичних лідерів, здатних встати в один ряд з Цезарем, Петром I, Наполеоном, Бісмарком; перетворення поля боротьби за політичне лідерство в політичний ринок, а також кадрове омолодження «великої» політики [26, с. 43].

Концентрація активності лідерів на вирішенні економічних і політичних проблем висувається сьогодні на передній план діяльності лідера будь-якого рангу. Саме ефективність діяльності лідера, направлена на забезпечення економічної стабільності і соціальної справедливості, зростання рівня життя і добробуту громадян приносять сьогодні лідеру найбільшу кількість очок.

Головний зміст політичного лідерства полягає у тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організації суспільства в цілому та побудови правової й демократичної держави в Україні зокрема.

Політичне лідерство в сучасній Україні набуває демократичних пріоритетів: спрямування на легалізацію національно-державної політики, створення законодавчо-правової бази, персоніфікації, професіоналізації, інституціоналізації й інші. Політичне лідерство, маючи численні важелі впливу на процес управління суспільством, все-таки значною мірою визначається як вплив на владу або як володіння владою. Як свідчить політична практика, ефективність лідерства залежить від взаємодії, взаємовпливу лідера та його послідовників, від розподілу влади між ними.

Україна перебуває лише на початку процесу формування нового типу реального політичного лідерства. Він частково утруднений несприятливими умовами в розвитку демократії та зміцненні основ державності. Тенденції розвитку політичного лідерства в Україні близькі до тенденцій, які можна спостерігати в інших країнах пострадянського простору: постійна зміна і боротьба генерацій політиків, неконтрольований громадськістю «лобізм»

як форма політико-економічного тиску. Все це негативно позначається на діяльності політиків, котрі претендують на статус лідера. А тим часом ситуація в країні владно вимагає формування якісно інших політичних лідерів, насамперед, з точки зору їх професіоналізму, творчості, інтелектуальних можливостей, нарешті – духовності. Брак лідерів нового типу створює загрозу демократизації суспільства.

Політичне лідерство, попри певні недоліки, є позитивним чинником українського суспільства, що розвивається. Дослідження елементів політичного лідерства, зокрема тенденцій його формування, сприятиме створенню умов для більш ефективного функціонування цього інституту.

Література:

1. **Бандурович О., Стегний А., Чурилов Н.** Образ лідера: представлення і предпочтения жителей Украины // Социс. – 2003. – №3. – С. 38–41.
2. **Бєбік В. М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К., 2000.
3. **Блондель Ж.** Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992. – С. 23–51.
4. **Видрін Д.** Політика: історія, технологія, екзистенція. – К.: Либідь, 2001. – 432 с. – С. 87–111.
5. **Гегель Г.** Лекции по философии истории. – СПб., 1993. – С. 83–84.
6. **Гелей С, Рутар С.** Політологія: Навч. посібник. 3 вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 1999. – 427 с. – С. 162–173.
7. **Головатий М.Ф.** Політична психологія: Навч.-посіб. – К.: МАУП, 2001. – С. 83–128.
8. **Горбатенко В.П., Бутовська І.** Системна інтерпретація політичного лідерства // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С. 119–121.
9. **Кузнєцова С. В.** Механізм формування політичного лідерства в Україні // Нова політика. – 2001. – №2. – С. 60–62.
10. **Кузнєцова С. В.** Пріоритетні фактори формування політичного лідерства в Україні // Політологічний вісник. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 86–89.
11. **Литвин В.** Солодка ноша чи гіркий хрест? // Віче. – 1993. – №8. – С. 41–48.
12. Обличчя влади: російська політична еліта. 1998–2000 рр. / За ред. О.Й. Гриневича і А.Ф. Гуцала. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 26–34.
13. **Осипова С. А.** Основные тенденции формирования политического лидерства на постсоветском пространстве // Актуальні проблеми політики. Вип. 9. – Одеса: Юридична література, 2000. – С. 169–174.
14. **Пахарєв А. Д.** Багатопартійність в Україні і формування політичного лідерства. // Черкащина в новітній історії української нації та держави. Збірник наукових праць. – К.: Стило, 1999. – С. 57–59.

15. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002. – 2003. – С. 42–72.
16. Політичні режими сучасності та перехід до демократії // С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужелюк, В. Харченко. – Львів, 2002. – С. 77–83.
17. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / За ред. Ф. М. Рудича. – К., 1995. – С. 62–65.
18. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С. 243–276.
19. Політологія: курс лекцій: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2004. – 236 с. – С. 132–156.
20. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – Київ, 1998. – С. 78–103.
21. **Рудич Ф. М.** Політична система сучасної України. – К., 2003. – С. 39 – 52.
22. **Такер Р.** Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. – США: Экономика, политика, идеология. 1990. – С. 21–49.
23. **Траверсе О. О.** Лідерство і еліти у процесі становлення української політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: Зб. ст. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. – С. 112–123.
24. **Траверсе О. О.** Політичне лідерство і політичне керівництво в Україні як проблема історичної політології // Наукові записки / Зб. – Вип. 25. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С. 52–57.
25. Українська політологія: витоки та еволюція / За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Ватра, 1995. – 328 с. – С. 275–286.
26. **Уткін О.** Політичне лідерство та лідери // Віче. – 2002. – №4. – С. 77–78.
27. **Холод В. В.** Лекції з політології: Навч. посіб. – 2-ге вид., – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2003. – 408 с.
28. **Шаповал Ю. І.** Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С. 71–94.
29. **Школяр М. В.** Технологічність процесу політичного лідерства. – Львов, 2005. – С. 49–54.